

HAZÂİNÜ'S-SAADÂT'TA GEÇEN TIP TERİMLERİ*
Medical Terms in Hazâinü's-Saadât

Dr. Kâzım KÖKTEKİN**

ÖZET

Bu makalede, 14 ve 15. yüzyılda yazılmış tıp eserleri hakkında kısa bir bilgi verildi. Tıp eserleri içinde önemli bir yeri olan Eşref b. Muhammed'in yazdığı Hazâinü's-Saadât'la ilgili bilgiler verildikten sonra eserde geçen tıp terimleri sıralandı.

Anahtar Kelimeler: Hazâinü's-Saadât, Eşref b. Muhammed, tıp eseleri, tıp terimleri, hastalık adları

ABSTRACT

This study gives brief information about the books of medicine written in the 14th and 15th centuries. After some information about Hazâinü's-Saadât which was written by Eşref b. Muhammed and has a significant place among such books, is provided, the medical terms found in this book are given in an order.

Key Words: Hazâinü's-Saadât, Eşref b. Muhammed, books of medicine, medical terms, disease names.

Stantart Türkiye Türkçesinin en önemli tarihi dönemlerinden biri Eski Anadolu Türkçesidir. XIII-XV. yüzyılları içine alan ve dilinin sadeliği ile bilinen bu dönem, ürün bakımından oldukça zengindir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılan eserler sadece edebî eserler değildir. Edebî eserlerin yanında dinî, tarihî, siyasî ve tıbbî eserler de kaleme alınmıştır. Özellikle 14 ve 15. yüzyıllar, tıbbî eserlerin bolca yazıldığı yüzyıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tıbbî eserler açısından 15. yüzyıl en zengin olan yüzyıldır. I. Murad ve Yıldırım Beyazıt dönemlerinde tıp sahasında hızlı bir gelişme başlar. Tıpla

* Bu makale, Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu'na (25-27 Nisan 2007) bildiri olarak sunulmuştur.

** Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

ilgili eserlerin bir kısmı tercüme, bir kısmı telif, bir kısmı da yarı telif yarı tercümedir.

Bilinen ilk tercüme tıp eseri İbnü'l-Baytar'ın *Kitâbü'l-câmi' fi'l-edviyeti'l-müfredede* adlı eserinin kısaltılarak Türkçeye çevirisi olan ve mütercimi bilinmeyen *Müfredât-ı ibn Baytar Tercümesi*'dir. Beylikler dönemi eserleri arasındadır.

İshak bin Murad tarafından yazılmış *Edviye-i Müfredede, Kâmilü's-sınâa*, Hacı Paşa (Celaüddin Hızır)'ın *Şifâü'l-eshâm ve Devâü'l-âlâm* adlarıyla yazdığı Arapça kitaplardan kısa bir şekilde tercüme ettiği *Müntahâb-ı Şifa'sı*, aynı müellifin ikinci kez sözü edilen eserlerin biraz daha teferruatlı çevirisi sayılabilecek *Teshilü's-Şifa'sı*, şair ve hekim Ahmedî'nin hâlâ üzerinde çalışılmamış *Tervihü'l-ervâh* adlı eseri, Hekim Bereket'in *Tuhfe-i Mubârizi ve Hulâsa'sı* XIV. yüzyılda tıp sahasında yazılmış eserlerdir. A. Adnan Adıvar'a göre Hekim Bereket'in adı geçen eseri Anadolu sahasında yazılmış ilk tıp kitabı olarak bilinmektedir.¹

İbn Şerif, *Yadigâr* adlı tıpla ilgili önemli eserini XV. yüzyılın başlarında yazmıştır. XV. yüzyıla ait tıp eserlerinden biri Musa bin Mesud tarafından tercüme edilmiş *Bahnâme*'dir. Cerrah Mesud, *Hulâsâ* adını verdiği eserini bu yüzyılda tercüme etmiştir. Eski Anadolu Türkçesinin en önemli şair ve yazarlarından biri olan Ahmed-i Dai'nin tercüme ettiği *Tıbb-ı Nebevî* de bu yüzyılın eserleri arasındadır. Hekim Abdülvahab'ın yazdığı *Kitâb-ı Müntehab*, Sinoplu Mü'min bin Mukbil'in yazdığı *Miftâhu'n-nûr ve Hazâinü'sürûr* ile *Zahire-i Muradiye*, Ahi Çelebi'nin telif ettiği *Faide-i Hasat*, Sabuncuoğlu Şerefeddin'in *Akrabadin Tercümesi*, *cerrahiye-i İlhaniye* ve *Mücerrebname'si* XV. yüzyıl tıp eserleri arasında yer almaktadır. *Mücerrebname*, Sabuncuoğlu'nun hayatının son döneminde yazdığı, içine kendi tecrübelerini de kaydettiği esas telif eseridir.²

Hazâinü's-Saadât

Yazılış tarihi bilinmeyen, ancak istinsah tarihinden hareketle XIV. yüzyılın sonları ile XV. yüzyılın ilk çeyreğinde veya ortalarında yazılmış olabileceği tahmin edilen Hazâinü's-Saadât'ın müellifi Eşref bin Muhammed adında bir tabiptir. Müellifin hayatı hakkında bilgi olmadığı gibi başka bir eserinin olup olmadığı da bilinmiyor. Hazâinü's-Saadât'ın bilinen tek nüshası

¹ Adıvar, A. Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, (6. basım), İst., 2000, s. 21.

² Yelten, Muhammed, Şirvanlı Mahmud, Kemâliye (Giriş-İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük), İÜ Yay., İst. 1993, s. 11

vardır. O da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Bölümü Hazine 557 numarada kayıtlıdır. 72 varak (114 sahife) olan eserin her varığında 17 satır bulunmaktadır. Eser, H. 864/M. 1460'ta Ali bin İne Hoca tarafından istinsah edilmiştir.

Eşref bin Mumammed'in Hazâinü's-Saadât'ı Bedi N. Şehsüvaroğlu tarafından yayımlanmıştır³. Şehsüvaroğlu'nun yayımı giriş, çeviri yazılı metin, lügatçe ve tıpkıbasımdan oluşmaktadır. Bu yayının çeviri yazı bölümünün bilimsel olmaktan uzak olduğunu belirtmek gerekir. Çeviri yazı alfabesinin yanlış uygulandığı ve yerinde kullanılmadığı gibi bazı kelimeler de ya yanlış ya da eksik okunmuştur. Yayının en kullanışlı yanı tıpkıbasımının bulunmasıdır. Esredeki tıp terimlerini tespit ederken Şehsüvaroğlu'nun sözü edilen eserle birlikte yayımladığı tıpkıbasımdan yararlandık.

Eserin Adı ve Yazılışında Tutulan Yol

Eşref bin Muhammed eserinin adını ve esere bu adı vermesinin sebebini şu satırlarda belirtmektedir: "Ehl-i ta...p... lünatlerinde Şıvate sa;âdet dimişlerdür. Ol sebebden ki Şıvatler sebeblerin bu risâlede cem; eyledüm. Adını »azâ™inü's-Sa;âdât ...odum." (4b/16, 17)

Eşref Bin Muhammed eseri hangi şekilde yazdığını kendi ifadesiyle şöyle belirtmektedir: "Öa...dan tevfu... dileyüp uşbu ...adar beyâza getüri bildüm. Kerem ehli ...atında üpd oldur kim ma;ûr tuta. Eger «atâsı varsa geçe ki insân nisyândan müştâ...dur. Evvelinde bir...aç satır içinde bildürdüm. Ol manşûrları kim bu kitâb içinde gelecekdür mücmel mücmel tâ kim o...ıyan ol ma[...]şûdları bilür gibi ola ve âyât-ı çurândan ve elfâ@-ı vadu&den her bir maValde ço... getürmedüm edeb dâ™iresinden tecâvüz ...ılam diyüp, velu ma;nıplerinden yol azıtmamış olam inşallâhu te;âlâ. Ve şî;r ü na@m ve ...avâfu gözlemedüm. Şol sebebden kim ta;lum kitâbıdır. Şî;r nefsi münbasıt eyler, sürûr elbetde nurûrsuz ve nafletsü# olmaz. Pes ayru... nâra@ da«l olur ve hem şî;r @arûretinden müşkil

³ Bedi N. Şehsüvaroğlu, Eşref bin Muhammed, Hazainü's-Saadat, TTK Yay., Ankara, 1961.

lünatler ...arışur ma;nu ara...ada ...alup cevheri Şandû...
içindeyiken ;ar@ itmiş olam". (2a/6-16)

Eserin Dili ve Yazarı

Eşref Bin Muhammed eserin yazılış sebebi bölümünde ifade ettiği gibi eserde çok fazla ayet ve hadise, Arapça ve Farsça ibareye yer vermemiştir. Bunun nedeni eserini yazdığı yerin Türkçe konuşulan bir yer olmasıdır. Eşref Bin Muhammed Türkçe yazmasının sebebinin şu cümlesiyle ifade etmektedir: "Bundan sonra erbâb-ı ;a...la şöyle ;ar> oluna: ben Eşref bin Muhammedin. Uşbu kitabı Türk dilince cem; eyledüm. ...Zurâ bu vilâyetde söylenen Şırf Türkdür. Kellimünnâse bi-elsinetihim (İnsanlara kendilerinin dili ile söyleyiniz) buyrulmuştur. Halka kendi dilince söz kim ma;nîdâr ola..." (2a/17, 2b/1)

Aşağıda, terimlerin geçtiği cümlelerde de görüleceği üzere, eserde çok tatlı bir Türkçe anlatım tarzı oluşturulmuştur. Bu anlatım tarzı esere çok güzel bir akıcılık sağlamıştır. Sağlık el kitabı niteliği taşıyan Hazâinü's-Saadât, okuyanın rahatlıkla anlayabilmelerini sağlamak için zamanın konuşma diliyle kaleme alınmış bir eserdir. Eser, tıp tarihi ile ilgili olarak taşıdığı değer yanında dilinin sade bir Türkçe olmasından ve konuşma dili özellikleri göstermesi dolayısıyla Türk dili tarihi açısından çok büyük önem taşımaktadır.

Konusu, Bölümleri ve İçeriği

Eserin konusu, genel itibariyle bakıldığında 'hıfzı's-sıhha' (sağlığın korunması)'yla ilgilidir. Dolayısıyla eser, sağlık el kitabı niteliği taşır. Müellif, eserin bölümlerini kendi ifadesiyle şöyle belirtir: **[4b]** "Ben danı çün bu ma;nuye ba...dum. Ða... te;âlâya Şımnup bu risâleyi bu dörd dürlü ;ilâcda ...ıldum dörd rükn içinde. **Evvel rükn: ;ilm-i tıbbuñ √ıf@-ı Şı√vatinde** kim bedenüñ Şanlımın Şa...lamana sebep idineler. Zurâ beden ...â™im olmayınca ayrıını ...â™im olımaz. **İkinci rükn: ;ilm-i a«lâ...da** ...ıldum ki cân Şı√vatın Şâ...laya. Bu sebeble cânında «astalı...dan ne varsa ;ilâcın bilicek gidermesine meşnûl ola. **Üçüncü rükn: ;ilm-i tedburde ve siyâsetde** ...ıldum kim ;a...l tedburin ve siyâsetin anuñla Şa...layalar. Zurâ ni@âm-ı ;âlemüñ ...ıvâmına

tedbır ve siyâset sebebdür. **Dördinci rûkn: ğilm-i iğti...âdâtda ve fı...huñ ğibâdâtuñda** ...ıldum kim göñül «astalı ğilâcı anuñladur. Ehl-i taV...p... lûmatlerinde ŞıVvate sağâdet dimişlerdür. Ol sebebden ki ŞıVvatler sebeblerin bu risâlede cemğ eyledüm. Adını »azâ^minü's-Sağâdât ...odum." (4b/7-17)

Eser, besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Türkçe yazılma sebebi açıklanır. Tabiatın ve insanın doğuşuyla ilgili bilgilerden sonra tababetin sınıflandırılması ve eserin isimlendirilmesi ile ilgili açıklama yapılır. Daha sonra birinci rûkne geçilir. Birinci rûkünde, tıp biliminde beden sağlığı nasıl korunacağına dair ve tıpla ilgili birtakım genel bilgiler verildikten sonra çocuk bakımı ve hastalıkları konusu ele alınır. Özellikle çocuk hastalıkları ve tedavi yöntemlerinin ne olduğu anlatılan bu bölüm dikkat çekicidir. Daha sonra 15 yaş üstü yiğitlik dönemi ele alınır. Bu dönemde dikkat edilmesi gereken şeyler sıralanır ve bazı önerilerde bulunulur. Kır sakallılık ve pırlığın ele alındığı diğer bölümde, bu dönemde karşılaşılabacak muhtemel hastalıkların neler olduğu ve tedavileri anlatılır.

Eserin başka bir bölümünde, insanın ana rahmine düşüp ömrünün sonuna kadar geçirdiği bütün bir hayat yeniden ele alınıp farklı bir şekilde değerlendirilir. Bu bölüm üç kaide üzerine kurulmuştur:

1. Beden sağlığını koruma sebepleri
2. Organların sağlığını koruma
3. Yolculuk ve ikamette beden sağlığını koruma

Beden sağlığını koruma sebepleri ve yerleri sekiz kısımda toplanmıştır. Bunlar:

1. hava
2. yiyecek, içecek
3. yolculuk ve sükun
4. uyku ve uyanıklık

5. istifrağ ve ihtibas (kusma ve tutulma)
6. cima (çiftleşme)
7. ruhani hareket ve sükun
8. hamam

Organların sağlığını koruma konusu 12 kısımda toplanmıştır. Bu organlar şunlardır:

1. baş ve beyin
2. kulak
3. burun
4. dil
5. nefes aleti
6. yürek (kalp)
7. göz
8. mide ve mideye bağlı organlar
9. ciğer (karaciğer)
10. dalak
11. bağırsaklar
12. böbrek ve mesane

Yolculukta sağlığı koruma ve alınacak tedbirler ise üç kısımda verilmiştir:

1. Sıcak günlerde yolculuğa çıkınca alınması gereken tedbirler
2. Soğuk günlerde yolculuğa çıkınca alınması gereken tedbirler
3. Gemi yolculuğunda alınması gereken tedbirler

Eşref bin Muhammed yukarıda geçen ifadelerden anlaşılacağı üzere eseri dört rükünde topladığını belirtiyorsa da eserde ilk rüknün dışında saydığı diğer üç rükünden bahsedilmez. Bu durum, yazarın bu konularda yazılmış başka eser ya da eserlerinin olabileceğini akla getirmektedir. Ancak kaynaklarda şimdiye kadar müellifin başka eserine rastlanmamıştır.

Eserde Geçen Bazı Tıp Terimleri ve Hastalık Adları

anız olmak: "aft, pamukçuk"
"Anız olma..., aña kulâ; dirler. Üç dürlü olur. Biri ...ızıldur, biri a...dur, biri ...aradur." (14b/3)

a«lâ† (Ar.): "İnsan vücudundaki dört salgı ve organ: Kan, salya, safra, dalak."
"Bu keyfiyyetler kim pıθâya vâşıl olur. Bu üçüncü mertebede adı **a«lâ†**dur." 7a/15

ǰale...a (Ar.): "kan pıhtısı"
"Şol ...anlu et yuyındusu gibi anuñ adı **ǰale...a**dur. Bir zamân da«ı turmanıla da«ı ...atıra... olur." (7b/16,17)

baş ditregenliği: "baş titremesi, parkinson"
"Eger ittifâ... şöyle kim tabu;atda ol va...it balmam bulına, ...uvvet-i hâẓimeye nâlib ola; a... beraŞ, a... beha..., la...ve, fâlic, Şaraǰ, rişşe, «ader, **baş ditregenliği** vâ...ı; olur." (59b/ 13, 14, 15)

bedeni kızma...: "ateşlenmek"
"Bedeni ...ızar, ısıtma gibi va...it va...it. Emerse emzürene buyururlar. Çan alup cevâv yidüreler..." (15a/11, 12)

baraŞ (Ar.): "alatenlik, abraşlık, leke hastalığı"
"Sevdâvu rencler getürür: Cüzâm gibi, **baraŞ** gibi, ribǰ gibi ve da«ı müşkil rencler." (61a/13, 14)

beha... (Ar.): "insanın derisinde pul pul beyazlık ve alaca bir renk meydana getiren bir çeşit hastalık"
"Eger ittifâ... şöyle kim tabu;atda ol va...it balmam bulına, ...uvvet-i hâẓimeye nâlib ola; a... beraŞ, a... **beha...**, la...ve, fâlic, Şaraǰ, rişşe, «ader, baş ditregenliği vâ...ı; olur." (59b/ 13, 14, 15)

ber-sâm (Far.): "akciğer zarı iltihabı"
"İttifâ... şöyle düşerse kim tabu;atda Şafrâ bulına, ol &ifl mi;dede ...aldunı va...it kim Şafrâya ...arışa, ol &ifleden sekte, yere...ân, **di.....**, ser-sâm, **ber-sâm** ...uru öksürük vâ...ı; olur." (59b/11, 12, 13)

beşere (Ar.): "insan derisinin dış tabakası"

"Derinüñ içerdeki yüzine edeme dirler. %aşranı yüzine **beşere** dirler." (8b/6)

bonazı şiş-: " boğazı iltihaplanmak, bademcik iltihabı olmak"

"**Bonazı şişer.** ;îlâcı şâfıla tabu;atın yumışadurlar. Tut şarâbıla dilin işladurlar. [ıðâsın tatludan, ...atı ekşiden Şa...layalar." (16a/6, 7)

bonazlunu: "hançere, gırtlak, trakea"

"Ol bir taruca, başda ciger-bend şeklin bir dâne bunday gibi banrı yirince, öykeni yirince, talanı, böğregi, yüregi ortada, **bonazlunusu** tamâm va;ınca, ciger-bend hey;etinde." (8a/8, 9, 10)

böğrek: "böbrek"

"Bulanu... Şu içmekden sa...ınalar kim **böğreginde**, ...avunında taş eyler." 17a/5

cân Şayrulımı: "ruh hastalığı"

"...bilgil kim ol fikr mara;dur. Cân Şayrulımıdır. Dimâni ...urıdır..." (39b/ 16, 17)

ciger-bend (Far.): "bronşlar"

"Ol bir taruca, başda **ciger-bend** şeklin bir dâne bunday gibi banrı yirince, öykeni yirince, talanı, böğregi, yüregi ortada, bonazlunusu tamâm va;ınca, **ciger-bend** hey;etinde." (8a/8, 9, 10)

cüzâm (Ar.): "insan vücudunda onulmayan çıbanlar ve yaralar meydana getiren bir hastalık, cüzam"

"Bir ...aç nesnenüñ birbiriyle ziyânın inanmayan yisün görsün, ziyân ider mi? Balınıla süd, yonurt ya iflâc eyler ya ...ulunç ya **cüzâm** eyler." (32a/3, 4)

dâ^{TM}ül'-ful (Ar.): "kol ve bacaklardaki derilerin fil derisi gibi sert ve çizgili bulunmasından meydana gelen bir deri hastalığı"

"Ol &ıfl mi;de turdu...ça mi;deyi «arâb eyler, ço... dürlü rencler olur. Kimi ;ufûnetden kimi süddeden. Isıtmalar gibi, düvâr gibi, Şara;, istis...â, uyuz, demergu gibi, seretan, **dâ^{TM}ül'-ful** gibi." (59b/8, 9, 10)

demregü: "temriye"

"İssı hevâ, baş anrısı, istimâ, göz anrısı, uyuz, **demregü**, ...ulan anrısı, diş anrısı, veremler getirür." 28a/11, 12, 13

di..... (Ar.): "sıtma"

"Günde bir ...urşı, yidi güne varınca nitekim **di.....** olanlara revâdur, belkim vâcibdür." (35b/7, 8)

ðm...-ı nefes (Ar.): "nefes darlığı"

"...ya **ðm...-ı nefes** olur ya sill olur. Öykeni arıdıdurmak gerek anuñ gibi nalpu@ «ıltdan" (56a/15, 16)

dumanı: "nezle"

"Öksürük **dumanı** eger dondupına ya...ın olursa ;ilâcı oldur kim keşurâ, kimyon, ayva çekirdegi içi her birinden döğülmiş şekerle ma;cûn ideler sıvıpra..., Vammâmdan çı...aralar, yaladalar." (14a/11, 12, 13)

düvâr (Ar.): " baş dönmesi"

"Olur kim cimâ;ı terk itmekden dürlü dürlü rencler haşıl olur, düvâr gibi, @ulmet-i başar, verem-i «uşye gibi..." (44a/16, 17)

edeme (Ar.): "derinin iç tabası"

"Derinüñ içerdeki yüzine edeme dirler. %aşranı yüzine **beşere** dirler." (8b/6)

eyegü: "kaburga kemiği" (DLT'te de aynı şekilde geçiyor)

"Andan taşra süñükler, **eyegüler**, oñurna, boyun süñükleri, andan el aya... süñükleri, barma...lar resmi yirlü yirince." (8a/11,12)

geyrek: "yumuşak kemik, kıkırdak"

"%amarlar ve ...alın siñirler ve **geyrekler** cümle yirlü yirince bunlara resm ...or." (8a/13)

giciyük (<gici-, DLT kiçi-): "kaşınma, kaşıntı, uyuz hastalığı"

"... iflâca, teşennüce, raşşeye, uyuza, **giciyüge**,
jır...ı'n-nisâya, yan başları anrısına fâyide
eyler." (46b/17, 47a/1)

gözinde a...ça belürmek: "arpacık olmak"

"**Gözinde a...ça belürmek** çom anlama...dan olur. Olur
kim ...arapı ...ızarur, kirpügi dökülür. Olur kim
...arapında uşacu... uyuz gibi olur." (15a/ 8, 9)

«ayða (Ar.): "kolera"

"Eger mişdeden fesâd belürür ise mişdeyi fesâda
virür, mişde renclerin eyler: »**ayða** gibi, sû-i
haşm gibi..." (61a/14, 15)

«unnâ... (Ar.): "boğmaca, boğazda olan şişlik"

"Aşapa dökülür. »**unnâ...** renci olur. Nezleler olur
dürlü dürlü." (23b/7)

jır...ı'n-nisâ (Ar.): "siyatik"

"... iflâca, teşennüce, raşşeye, uyuza, giciyüge,
jır...ı'n-nisâya, yan başları anrısına fâyide
eyler." (46b/17, 47a/1)

ısıtma: "sıtma"

"Pes şufûnetden olan ısıtmalar çom ola. Pes
vâcibdür her kişi güz faşlı olıca... bedenin
arıda." (23a/11, 12)

içi gitmek: "ishal olmak"

"**İçi gitmek**, genç onlana şöyle kim yidügi pıðâdan
olmaya şalâmet oldur kim duda...larında debsermek
ola, elinde ayanında, oturaca... yirinde Varâret
e&eri var ola." (13b/5,6)

iflâc eylemek (Ar.+T.): "felç etmek, felç olmak"

"Bir ...aç nesnenüñ birbiriyle ziyânın inanmayan
yisün görsün, ziyân ider mi? Balınıla süd, yonurt
ya **iflâc eyler** ya ...ulunç ya cüzzâm eyler."
(32a/3, 4)

i«tilâf-ı bevl (Ar.): "idrar karışması"

"... kim bögregüñ tabıyatı sonuna meyl eylese
i«tilâf-ı bevl olur, ya ke&ret-i irâ...ât olur..."
(65a/13, 14)

irâ...ât (Ar.): "çok idrara çıkma"

"... kim böğregüñ tabû;atı sonuna meyl eylese i«tilâf-ı bevl olur, ya ke&ret-i **irâ...ât** olur..." (65a/13, 14)

istis...â (Ar.): "vücudun bir bölümünde veya karında su toplanması"

"Ol &ıfl mi;de turdu...ça mi;deyi «arâb eyler, ço... dürlü rencler olur. Kimi ;ufûnetden kimi süddeden. Isıtmalar gibi, düvâr gibi, Şara;ı, **istis...â**, uyuz, demergu gibi, seretan, dâ™ül'-ful gibi." (59b/8, 9, 10)

...an ta...âzâsı (Ar. +T.): "yüksek kan basıncı, hipertansiyon"

"Ba...a kim **...an ta...âzâsı** artunısa evvel ...an aldura, &ofra bir iki günden ...usa. Eger mi;de tolulını artu... za√met virürse ...usa." (18a/10, 11)

...asunı yarıl-: "fıtık olmak"

"**Çasunı yarılır.** Sebebi çop anlama...dur. ;îlâcı hemân göbeği çı...ma... ;ilâcıdur." (15b/12)

...asu... yarılma...: "fıtık"

"Ehl-i √ikmet eydür: **...asu... yarılma...** renci çok olur kim (okunamayan metin)..." (64a/17)

...avu... (DLT kavuk): "sidik torbası, idrar kesesi, mesane"

"Bulanu... Şu içmekden sa...ınalar kim böğreginde, **...avunında** taş eyler." (17a/5)

...ulâ; (Ar.): "ağız olmak, aft"

"Anız olma..., aña **kulâ;** dirler. Üç dürlü olur. Biri ...ızıldur, biri a...dur, biri ...aradur." (14a/3, 4)

küzâz (Ar.): "bir organın çekilip toplanması, sinir gerilmesi; tetanos"

"Ne ...adar müşkil rencler varısa sovu...dan gelür: el düşmek, aya... düşmek, teşennüş, **küzâz**, sekte ve niçe buña beñzer rencler. (67b/6, 7)

la...ve (Ar.): “yüz felci”

“...Teşennüç, sekte, rişse, **la...ve**, iflâc getirür.
[ayretsüz eyler...” (35a/15)

muðna (Ar.): “pıhtı”

“Şol aru ...anlura... et çürügi gibi. Anuñ adı
muðnadur.” (8a/1)

nefesi ...atı alma...: “nefes darlığı”

“**Nefesi ...atı alma...** Ol da«ı bir «astalı...dur kim
yolına balnam gelse nefesi andu... alır.” (14b/1)

onlancu...lar «astalını: “küçük çocuk hastalığı,
havale”

“Ekşilerden sa...ınalar. [ıðâyı ço... virmek tıfl
onlana ümmü'S-Şıbyân getirür kim aña **onlancu...lar**
«astalını dirler.” (17a/2, 3)

oñurpa: “omurga”

“Andan taşra süñükler, eyegüler, **oñurpa**, boyun
süñükleri, andan el aya... süñükleri, barma...lar
resmi yirlü yirince.” (8a/11,12)

öyken (DLT öbke): “akciğer”

“Ol bir taruca, başda ciger-bend şeklin bir dâne
bunday gibi banrı yirince, **öykeni** yirince,
talanı, bögregi, yüregi ortada, bonazlurusı tamâm
važınca, ciger-bend heyjetinde.” 8a/8, 9, 10

raişe (Ar.): “titreme”

“...Teşennüç, sekte, **raişe**, la...ve, iflâc getirür.
[ayretsüz eyler...” (35a/15)

ribi (Ar.): “bir çeşit sıtma”

“Sevdâvu rencler getirür: cüzâm gibi, beraş gibi,
ribi gibi ve da«ı müşkil rencler.” (61a/13, 14)

sanlı...: “sağlık”

“Bu işlemede olan nesnenüñ **Şanlını, &ayrulını** bu
iştibârladur mufla...” (3b/15,16)

sayrılı...: “hastalık” (sayrılık yanında renc ve hastalık kelimeleri de var)

“~ayrılı... düşmendür. ~abırsızlı..., vırş, tamaş,
perhuz itmek ol düşmenüñ silâvıdur, çerisidür.
” (20b/10, 11)

- sekte (Ar.):** "durma, kan durması"
 "...Teşennüç, **sekte**, rişşe, la...ve, iflâc getirür.
 [ayretsüz eyler..." (35a/15)
- sereṭân (Ar.):** "asıl anlamı yengeç olan bu kelime metinde kanser anlamında kullanılmıştır"
 "kimi ḡufûnnetden kimi süddeden. Isıtmalar gibi, düvâr gibi, Şaraḡ, istis...â, uyuz, demergu gibi, **sereṭân**, dâü'l-fuḡ gibi." (59b/10, 11)
- ser-sâm (Far.):** "insana sersemlik veren bir hastalık, menenjit"
 "İttifâ... şöyle düşerse kim ṭabuḡatda Şafrâ bulına, ol &ifl miḡdede ...aldunı va...it kim Şafrâya ...arışa, ol &ifleden sekte, yere...ân, dı..., **ser-sâm**, bersâm ...uru öksürük vâ...ıḡ olur." (59b/11, 12, 13)
- sill (Ar.):** "akciğer veremi"
 "...ya ḡu...-ı nefes olur yâ **sill** olur. Öykeni arıdıdurmak gerek anuñ gibi paḡuḡ «ıḡdan (56a/15, 16)
- südde (Ar.):** "vücudun bir yerinde görülen tutukluk, tıkanma, emboli"
 "İştihâyı keser, südde eyler. Beñzi Şarardur..." (35a/15)
- südük (DLT sidük):** "sidik, idrar"
 "ḡavupa ad mesâne dirler. **Südük** inüp dirilecek yirdür. Bir kisedür bellûṭ şeklinde. **Südük** su iken ağızdan girer miḡdeye pıḡâ ile ...aynar." (64b/14, 15, 16)
- süñük (DLT süngük):** "kemik"
 "Dördinci mertebe ki aḡâdur, ḡuḡvuñ resmin ...ıḡdan ince tamarlar, siñirler resmi ol ana raḡminüñ ...arañulımında başı bir dâne ṭaru gibi, **süñük**leri ...aç pâreyise beynisin resmince ol baş **süñük** deliklerini kim her birinden bir siñir aḡlı çı...ar: Kiminde göz, kiminde ...ula..., kiminde burun, kiminde ağız." (8a/5, 6, 7)

süñük a...ı: "kemik iliği"

"»uŞûŞâ kim yürümiş ya işlemiş ola, Vammâmdan
ç1...up Şu içmek **süñükler a...ına** ziyân eyler."
(33a/15, 16)

şavŞa (Ar.): "iç organlar ile deri arasında bulunan şişlik, nefes darlığı, öksürük"

"Eger öykene giderse iñen nıðâsı ile la...ve eyler,
yâ zâtü'r-rie eyler yâ **şavŞa** eyler yâ bir da«ı
öykene mensûb olan renc eyler." (61a/5,6,7)

talala... (talak): "dalak"

"Ol bir taruca, başda ciger-bend şeklin bir dâne
bunday gibi baprı yirince, öykeni yirince,
talala, böğregi, yüregi ortada, bonazlupusu tamâm
va>ıncı, ciger-bend heyjetinde." (8a/8, 9, 10)

ıamar (DLT tamar/tamur): "damar"

"Üzerine gelür, bir **ıamar** var miçdeden cigere
varur. Adı mâsârı...adur. Ol tamardan cigere varur
...aynar." (7a/11,12)

ıâ;ün/vebâ (Ar.): "veba, salgın hastalık"

"Bu mara>a **ıâ;ün** dirler. **Vebâ** oldur kim hemân
nefesden ciger-bend âleti anular. Çan tükürür,
helâk olur." (28b/8, 9)

teşennüc (Ar.): "kasların kasılması, gerilip
büzülmesi, spazm"

"Mülâzemet itmek şarâb içmege #ihin künd eyler.
Dimâpı, siñirleri, Vavâss ...uvvetleri @aıuf eyler.
İştihâyı keser, südde eyler. Beñzi Şarardur.
Teşennüc, sekte, rişse, la...ve, iflâc getirür.
ıayretsüz eyler." (35a/13, 14, 15, 16)

tu«me (Ar.): "şişkinlik, mide fesadı; hazımsızlık, gastrit"

"Da«ı kimüñ ishâli ya nezlesi varsa ya tu«me
oldısa Şonu... su ile yunmaya." (46b/16, 17)

ıutâş (Ar.): "abse; tümör"

"Verem olur dimâpında. Issı verem olursa adı
ıutâşdur şinile. ;Alâmeti oldur kim depesi
ba...ıca... bayanı mi...dârından ya alça... görünür ya
yüksek görünür." (14b/14, 15, 16)

uyuz (DLT uduz): "uyuz"

"İssı hevâ, baş anrısı, istimâ, göz anrısı, **uyuz**, demregü, ...ulan anrısı, diş anrısı, veremler getürür." (28a/11, 12, 13)

ümmü'ş-Şıbyân (Ar.): "havale"

"Ekşilerden sa...ınalar. [ıθâyı ço... virmek tıfl onlana **ümmü'ş-Şıbyân** getürür kim aña onlancu...lar «astalını dirler." (17a/2, 3)

via;-i menü (Ar.): "meni torbası, prostat"

"ol siñirler ucu ol ...anı anartur, kendü rengine dönderür. çan iken meni olur. Ol meni oldunı yire ad **viâ;-i menü** dirler." (65a/8, 9, 10)

yan başlar anrısı: "siyatik"

"... iflâca, teşennüce, raşeye, uyuza... yan başları anrısına fâyide eyler." (46b/17, 47a/1)

yere...ân (Ar.): "sarılık hastalığı"

"Kâsini Şuyı Şafrâyı Şır. Cigerde tala...da süddeyi açar. **Yere...ân** giderür." (36a/8, 9)

yayası çı...-: "makadı çıkmak"

"**Yayası çı...ar** iğirmekden. ;îlâcı enâr ...abı, yaş mürsin pellûtuñ ...ızılca ...abı, ...uru gül, ulu geyik moynuzı, göynimiş mâzû ya palamût suyıla ...aynadalar. Onlancunuñ ol çı...an yirini günde bir ...aç kez anuñıla yuyalar." (16a/8, 9, 10, 11)

yürek (DLT yürek): "kalp"

"Ebi...rañ eydür: Kime **yüregi** şan olma... gerekse öykenin rişâyet eylesün. Zırâ nefes **yürece** öykenden varur." (22b/5, 6)

yürek oynaması: "kalp çarpıntısı"

"...tabuñatı süst eyler, iştihâyı keser, yiyecegi siñmez eyler, **yürek oynamasını** getütür..." (46a/13, 14)

ñâtü'l-cenb (Ar.): "akciğer zarı iltihabı"

Eger ol sevdâ cigere dökildüğü va...it Şafra da«ı nâlib olmuş bulunursa **#âtü'l-cenb**, **#âtü'r-rie** eyler... sill eyler, ðµ..... eyler." (62b/16, 17)

#âtü'r-rie (Ar.): "akciğer iltihabı, yangısı, zatürre"
Eger ol sevdâ cigere dökildüğü va...it Şafra da«ı nâlib olmuş bulunursa **#âtü'l-cenb**, **#âtü'r-rie** eyler... sill eyler, ðµ..... eyler." (62b/16, 17)

zôr (Far.): "iç ağrısı, karın ağrısı, dizanteri "
"Zôr olur, jilâcı vurf, zûre dögüp berâber sınıpır yanıla buçu... dâng içüreler." (16a/12, 13)

Sonuç olarak, Hazâinü's-Saadât'ta, tıpla ilgili olarak yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere daha çok hastalık isimleri geçmiştir. Bu isimlerin çoğunun Arapça, bir kısmının Türkçe, bir kısmının da Farsça olduğu görülmektedir. Günümüzde bu isimlerin sadece birkaç tanesinin kullanıldığı diğerlerinin yerini Latince isimlere bıraktığı bir gerçektir. Eserin özellikle bitki adları açısından zengin olduğunu belirtmek isterim.

KAYNAKLAR:

ADIVAR, A. Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, İst., 1943.

Ahterî Mustafa b. Şemsüddîn Karahisârî, (Hazırlayan İ. İlhami Ulaş, Abdülkadir Dedeoğlu) Ahter-i Kebir, İst., 1978.

ATALAY, Besim, Divânü Lugâti't-TürkTercümesi, I-II-III, Ank., 1939-1940-1941; Dizin, Ank., 1943.

CANPOLAT, Mustafa, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede", DTCF Türkoloji Dergisi, c. V, Ank., 1973, s. 21-47.

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ank., 1990.

KANAR, Mehmet, Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, İst., 2003.

Kaşgarlı Mahmud, (Yayıma Hazırlayan ERDİ, Seçkin, YURTESER, Serap Tuğba), Divânü Lugâti't-Türk, İst., 2005.

KILIÇOĞLU, Vecihe, Cerrahiye-i İlhaniye, Ank., 1956.

ŞEHSÜVAROĞLU, Bedi N., Eşref bin Muhammed, Hazainü's-Saadat, Ankara, 1961.

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VI, Ank., 1996.

Türkçe Sözlük, TDK, Ank., 2005.

YELTEN, Muhammed, Şirvanlı Mahmud, Kemâliye (Giriş-İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük), İst., 1993.

Yeni Tarama Sözlüğü, Ank., 1983.